

Predavanje 1 (20. 1. 2026)

Uvod

- Arhitektura rac. == racunalnik z vidika programerja
- Organizacija rac. == dejanska zgradba, sestavnii deli, povezave (t.i. mikroarhitektura)
- Ista arhitektura -> vec organizacij

Kaj je rac. arhitektura?

- Ta doloca *nivoje abstrakcije*:

1. Aplikacija
2. Algoritem
3. Programski jezik
4. Zbirni jezik
5. Ukazna arhitektura
6. Mikroarhitektura
7. RTL (registri?)
8. Logicna vrata
9. Naprave (tranzistorji)
10. Fizika

Aplikacija

- Te zahtevajo izboljsanje arhitekture
- Le tehnologija omejuje ucinkovitost

Zakaj se to sploh učiti?

- Poznavanje delovanja sistema -> boljsa gradnja aplikacij
 - gradnja je cenejsa, hitrejsa, ucinkovitejsa

Razlogi za strojno racunanje

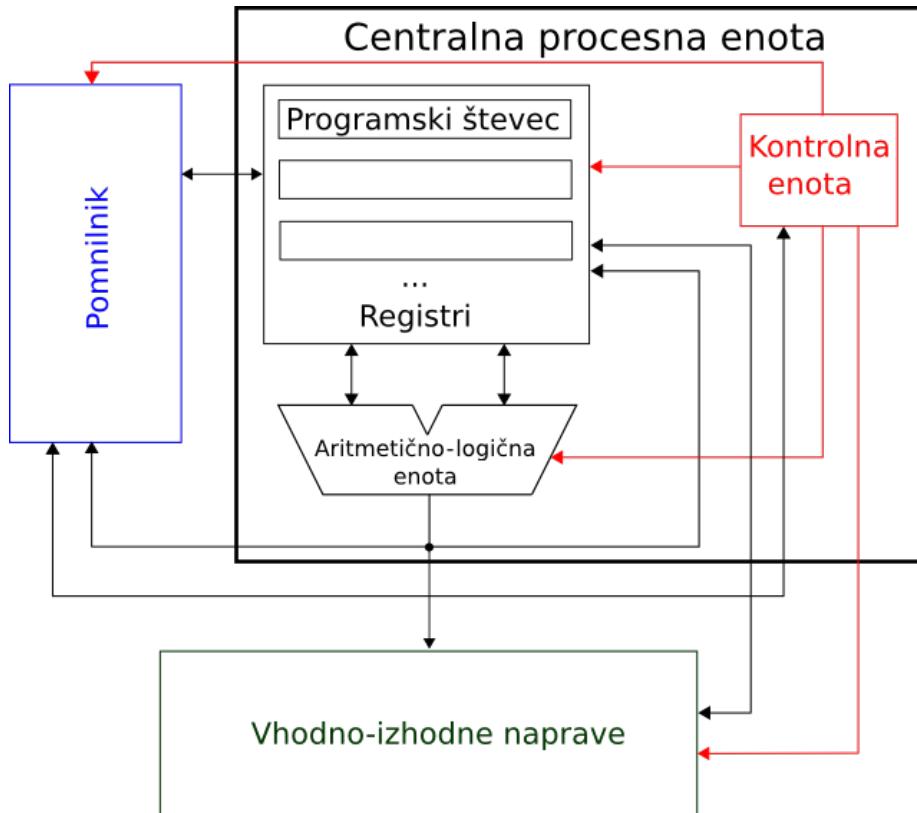
- Rocno racunanje je pocasno in nezanesljivo

Povezava med strojnim in racnim racunanjem:

- Rocno racunanje:
 - papir -> pomnilnik
 - mozgani -> procesor
- Papir:
 - ukazi/algoritem -> navodila (ukazni pomnilnik)
 - operandi -> npr. stevila (operandni pomnilnik)
- Mozgani (2 funkciji)

- kontrolna fun. (kontrolna enota)
- izvrsilna fun. (aritmeticna-logicna enota)

Dejanska arhitektura

- Glavni pomnilnik shranjuje tako ukaze kot operande

Zgodovina

Digitalni princip

- Digit == prst (en)
- *Omejeno* stevilo stanj

Analogni princip

- Fizikalna veličina zvezno predstavlja vrednosti/stevila
- Omejena natancnost, ampak **neomejeno** st. stanj
- Analognih racunalnikov danes (praktično) ni več
 - Lahko pride do veliko napak (npr. zaradi kaksnega suma)
- Primer: logaritmicno racunalno (t.i. Rechenschieber)

Kako dobimo razlicna stanja (npr. 0 in 1)

- Lahko z napetostno, npr.:
 - od 3.5V do 5.0V je 1
 - od 1.5V do 3.0V je 0
 - (vecja obmocja zaradi suma)
 - Vecje stevilo stanj dobimo z *vzemanjem vec bitov!!!* -> 4 biti == 16 stanj itd.
- Problem z analogno -> ce je *najmanjsi* sum, je ze **drugo stanje**

Diferencni stroj (Charles Babbage)

- Stroj je podoben danasnjam
- Lastnosti:
 - Aproksimira funkcije s polinomi (koncne diference)
 - zaporedje fiksnih operacij
 - speciliziran stroj -> ni splozen

Analiticni stroj (isto)

- Prvi racunalnik (le nacrtovan)
- Sestava:
 - Mlin -> CPE
 - Pomnilnik -> komunicira z luknjanimi karticami (s tam dobi podatke)
 - Program:
 - * Ukarne kartice (posljejo ukaze mlinu)
 - * Operandne kartice (posljejo operande pomnilniku)

Elektromehanski stroji

- **Rele (Relay)**
 - elektricno-krmiljeno stikalo
 - ce je tok -> zaprto, druge odprto
 - deluje na principu magnetne sile (indukcija?)

Prvi delujoc racunalnik

- Sestavil **Konrad Zuse**
- Bili so Z1, Z2, Z3, Z4 (najnovejsi/najnaprednejši)
- Lastnosti:
 - veliko relejev
 - 8-bitni ukazi
 - luknjan trak
 - plavajoca vejica
 - tipkovnica
 - frekvenca == 5-10 Hz

Harvard Mark I

- IBM
- Dolg (15 m)
- elektromehanska desetiska stevna kolesa
- luknjan trak
- pomnilnik 72 x 23 desetiskih mest
- Oblika ukaza -> A1 A2 OP

Vpliv Babbagea in vpliv modela

- Vsi ti stroji so nastali z zamisli Charlesa
- Problem je bil mehanika, ki prinasa omejitve:
 - hitrost (gibljivi deli)
 - zanesljivost (zobniki, vzvodi -> zgubi natancnost)
- V tem casu so zaceli razvijati elektroniko, ki resi te probleme:
 - **Elektronke**
 - **Tranzistorji** (boljsi)

Prvi elektronski racunalniki

- Elektronika je bistveno hitrejsa od mehanike -> zato so se na to bolj usredotočili
- Prvi je bil ENIAC (programabilen, vendar rocno -> pretikanje stikal)
- Lastnosti:
 - velik
 - drag (veliko električne, veliko elektronk)
 - tezak
- Programiranje je trajalo vec dni -> Von Neumann zacel razmisljati o novem modelu

(Elektronski) racunalnik s shranjenim programom

- Von Neumann predagal EDVAC:
 - Voden od znotraj -> notri je shranjen jezik
- Prednosti:
 - Ista hitrost za dostop do ukazov in operandov
 - Izvod enega programa lahko uporabimo kot vhod drugega

Razvoj po letu 1950

- Serijska proizvodnja -> nizja cena
- Uporaba ni vec samo za numericne probleme (urejevanje tekst, igre, banke itd.)

Razvoj tehnologije

1. Tranzistorji

2. Integrirani cipi

Moorov zakon

- Pravi, da se na ~18 mesecev podvoji stevilo tranzistorjev na cipih, ampak uporabijo enako kolicino energije
- Vcasih je veljal (70., 80. leta), zdaj ne vec toliko

Dennardovo skaliranje

- Z zmanjsevanjem dimenzij tranzistorjev ostane poraba energije na povrsino konstantna
 - napetost in tok se *mansata*, a tranzistorjev je *vec*
- Tok odtekanja je manjsi (manj električne z njih gre stran?) -> **pregrevanje**

Vgrajeni sistemi (angl. Embedded Systems)

- Sistemi, ki so vgrajeni v nekaj in namenski za to stvar
- To so npr.:
 - telefoni, kamere
 - konzole, igrače
 - (avtonomna) vozila
 - dvigalo

Razvoj programiranja

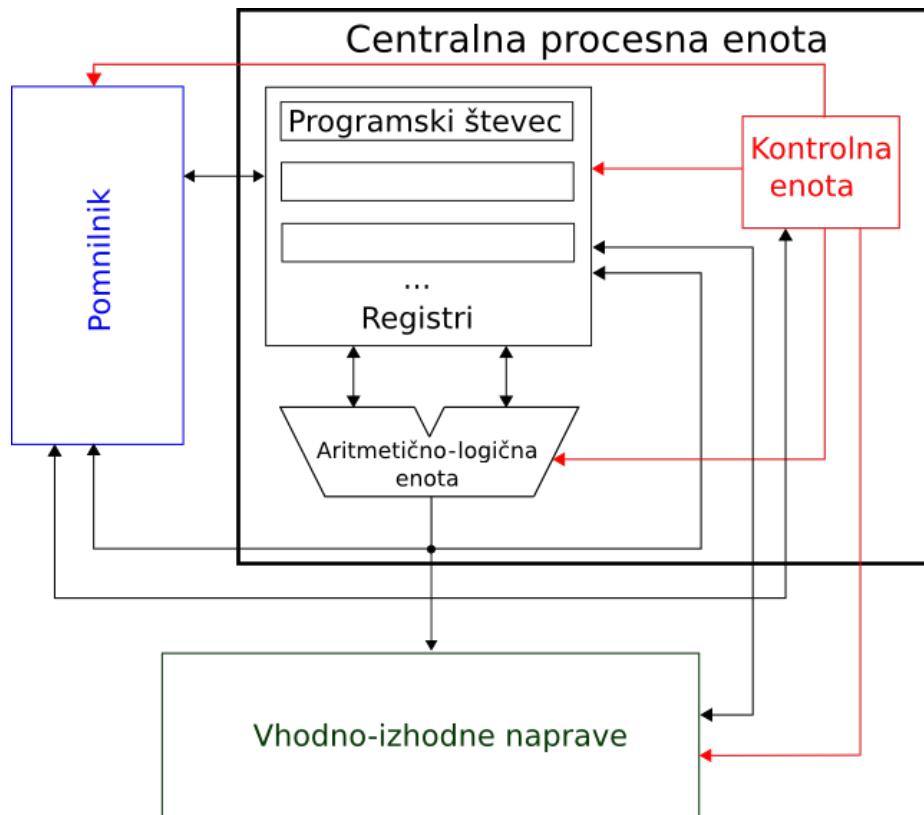
- Nekdanjih orodij ni bilo (pisali 0 in 1)
- Nalagali program iz zunanjega v glavni pomnilnik (v 50. letih)
 - bootstrap-anje ali bootloader omogoca zagon dejanskega OS
- Simbolični zapis
 - Zbirni jezik (Assembly language)
 - Zbirnik (Assembler) -> pretvarja zbirnik jezik v strojni (0 in 1)
- V 60ih se pojavijo visji programske jeziki:
 - prvi: FORTRAN, ALGOL, COBOL, Lisp, ...
 - kasneje: C, Pascal, C++, Java, Python, ...
 - Primerjava:
 - * zbirni jezik -> hitreje izvaja, vendar pocasneje pise
- IBM -> IBM 360 ISA == prvi prenosljiv ukazni nabor

Racunalniska zgradba

Von Neumannov racunalniski model

- Sestavljen iz:

- centralna procesna enota (CPE)
- glavni pomnilnik (GP)
- vhodno/izhodni sistem
- Program ima shranjen v GP
- CPE jemlje ukaze iz GP in jih izvrsuje zaporedoma
- (Slika od prej)

- Povezava med deli se imenuje most, bridge ali chipset

Glavni deli modela

1. CPE oz. procesor
 - mikroprocesor
 - vodi dogajanje v rac.
 - jemlje ukaze iz GP in jih izvrsuje
 - tri sestavni deli
 - **kontrolna enota:**
 - prevzema ukaze in operacije
 - aktivira operacije
 - **aritmeticno-logična enota (ALE)** -> izvrsuje ukaze

- **registri** zacasno shranjujejo podatke

2. Glavni pomnilnik

- v njem shranjeni ukazi in operandi
- sestavljajo ga pomnilniske besede (vsaka s svojim naslovom)
- tehnologija DRAM

3. Vhodno/izhodno sistem (angl. I/O)

- prenos informacij iz zunanjosti
- fizicno najvidnejši del racunalnika (*periferne naprave*)
- prevarjajo informacijo iz CPE v cloveku-razumljivo oz. za drugo napravo
- (tudi zunanji pomnilniki)

Ukaz

- Shranjen v eni ali vec pomnilniskih besedah
- Vsebuje:
 - **Operacijsko kodo** (katera operacija)
 - **Informacija o operandih** (reg., naslovi, konstante, ...)
- Primer:
 - Imamo 8-bitno pomnilnisko besedo, ukaz pa je 32-bitni, rabimo **4 besede**
 - Te besede morajo biti *sosednje*
- 2 koraka pri izvrsevanju ukaza:
 1. **Prevzem iz pomnilnika (fetch)**
 - ukazi strojnega jezika ali strojni ukazi
 - bere s tam, na katerega kaze programski stevec (PC)
 2. **Izvrsevanje ukaza**
 - ukaz vsebuje operacijo in operande
 - CPE (obicajno ALE) izvrsi ukaz
 - PC nastavi na naslednji ukaz ($PC = PC + (\text{dolzina ukaza} / \text{dolzina pom. besede})$)
 - * Posebnost pri skocnih ukazih (PC drugi naslov kot naslednjega)

Prekinitve

- Izjeme, ki ustavijo običajno delovanje (prejsna dva koraka)
 - To so **prekinitve** (interrupt) in **pasti** (trap)
- Ko pride do tega, skocimo na prvi ukaz **prekinitvenega servisnega programa** (PSP)
 - Pred tem se shrani vrednost PC (da se lahko vrnemo)

Glavni pomnilnik

- Shranjuje ukaze in operande
- Je pasiven
- Za zmogljivost je vazna hitrost prenosta informacij med CPE in GP
 - Ozko grlo Von Neumannovega rac.
 - Par resitev
 - Harvardska arh. (locen pomnilnik za ukaze in operande)
 - Obicjana / Princetonska arh. (skupen pomnilnik)
 - Zdaj se uporablja drugacna:
 - * Skupen pomnilnik ampak locena **predpomnilnika** (za shranjevanje najpogostejsih ukazov in operandov)

Pomnilnska beseda